

AUTOMATIE, VERANDERING

Jean-Luc Nancy (vertaald door Bart Buseyne¹)

Voorliggende tekst van Jean-Luc Nancy werd in Engelse vertaling opgenomen in een speciaal nummer van Philosophy Today onder redactie van Yuk Hui dat in maart 2021 verscheen met de titel Philosophy after automation.²

De tekst vertrekt van volgende vraag: Is ‘filosofie na automatie’ een thema of een vraag? Men kan hierover twijfelen, omdat men zich kan afvragen of de uitdrukking impliceert dat de filosofie na de automatie verdwijnt, of dan toch grondig te herzien valt. Men kan de filosofie enerzijds lezen als een historische beweging in de richting van zelfbepaling [autodétermination] en, anderzijds, als de blootstelling aan / thematisering van de grens van een dergelijk programma van archi-autonomie. De Cartesiaanse gebeurtenis (een markant moment in de automatie-mutatie) is wezenlijk ambivalent, en de mens die alleen is in de wereld, is ongetwijfeld ook degene die op den duur de genoegzaamheid van het auto nog slechts kan veranderen. Dit is wat we van nu afaan kunnen beginnen te begrijpen.

1. ‘De filosofie na de automatie’: dit is het thema dat ter reflectie werd voorgelegd. Is het een thema dan wel een vraag? Men kan aarzelen omdat men zich kan afvragen of gesuggereerd wordt, of niet, dat de filosofie na de automatie wel eens zou kunnen verdwijnen, of toch zeker aan ingrijpende herziening toe zou zijn. Laten we zeggen dat het op zijn minst een problematisch thema is. Aangenomen wordt dat de filosofie na de automatie met onuitgegeven problemen zal worden geconfronteerd, of zich zal moeten richten op tot dusver ongekende werkelijkheden.

Om deze aanname te begrijpen moet men het eens worden over de betekenis van ‘automatie’. Dit Anglo-Amerikaanse neologisme³ uit de jaren vijftig heeft een wezenlijk extensieve inhoud: het staat voor het niet eng beperkte karakter van een programma en/of assemblage van apparaten die qua tendens het volledig automatische verloop verzekeren van een geheel, zoals een industrieel productiebedrijf. De automatie zou dus niet verwijzen naar de automatisering van een verrichting maar van een aaneenschakeling van verrichtingen, die van een beginpunt (het ontwerp van het programma) tot een eindpunt (de productie van het product) leiden. Zo is gemakkelijk te begrijpen dat de automatie – eveneens qua tendens – geprojecteerd kan worden – ter verbeelding of prognose – op grotere gehelen, zoals de onderlinge koppeling van de industrieën van eenzelfde bedrijfstak of land, dan wel van een nog ruimer verband.

De idee van automatie drukt in feite tweeërlei zaken uit. Enerzijds betekent ze de mogelijkheid van een automatisering, en dus autonomisering van de productie- en onderhoudsactiviteiten van compositorische gehelen van virtueel onbeperkte omvang en complexiteit; anderzijds stelt ze op heimelijke wijze het begin- en eindpunt van dergelijke functionele activiteiten in vraag. Als we het hebben over menselijke samenlevingen – inclusief hun interacties met de rest van het universum – dan mag duidelijk zijn dat de automatie enkel de correlatie kan beogen⁴ – ter verbeelding of prognose – van een *input* met een *output* die beide zelf voortkomen uit de zelfbepaling [*autodétermination*] van de betreffende samenlevingen.

2. Op dit punt zijn twee interpretaties mogelijk:

a. De menselijke zelfbepaling geeft exact de fundamentele filosofische hypothese weer die als programma loopt van Plato tot alle hedendaagse vormen van zelfbepaling (individuele vrijheid, zelfbestuur [*autogestion*], directe democratie, enzovoort). Absolute automatie verwerkelijkt het meest eigenlijke filosofische verlangen.

b. De menselijke zelfbepaling geeft exact de limiet weer van de mensheid in relatie tot de natuur en tot het goddelijke. Bij onderstelling komt alleen aan deze twee andere regimes het vermogen toe van een zelfbepaling die haar doel vindt in zichzelf [*autotélique*]. De techno-sociale automatie kan dan ook enkel de ontregelende escalatie [*aggravation*] met zich brengen van de wijsgerige vordering [*exigence*] – te weten, een duizelingwekkend perspectief op de oneindigheid ervan.⁵

‘Na’ de automatie blijkt de filosofie dus onderhevig te zijn [*siège*] aan een even intieme als radicale antinomie. Laten we *De wetten* (631 c-d) van Plato in herinnering brengen:

*“In de rangorde van de goddelijke goederen komt de voorzichtigheid op de eerste plaats; op de tweede plaats, daarachter, komt de gematigdheid met verstand [intelligence] geregeld; op de derde plaats, de rechtvaardigheid, een mengsel van deze deugden met moed; en op de vierde plaats, moed.”*⁶

Deze ‘goddelijke’ goederen zijn ontegenzeggelijk menselijk. Hoe zou het ook anders kunnen, indien het goddelijke voor Plato niet langer gesitueerd kan worden in een wereld van personages met een verschillende essentie – de goden van de mythologische fabels? Filosofie, in de strikte zin van de in Griekenland geïnitieerde traditie, is van meet af aan de autonome uitoefening van de mensheid. Het eerste van deze goederen wordt *phronesis* genoemd: we vertalen het als voorzichtigheid [*prudence*] op grond van een scholastieke betekenis die nu in vergetelheid is geraakt. Eigenlijk gaat het om wat we beter weergeven als het *oordeel* (in de zin waarin we in het Frans spreken van ‘*avoir du jugement*’, ‘oordeelszin hebben’ in het Nederlands; hieruit bestaat ook de *Urteilskraft* van Kant...). Dit wil zeggen, het denken in de act van het onderscheiden en evalueren. Elders (in de dialoog *Phaedrus*) prijst Plato dit vermogen, of deze deugd in een

dithyrambische lofspraak die suggereert dat ze ons begeerlijker zou zijn dan de schoonheid, althans indien we ze op eenzelfde wijze konden ervaren als de schoonheid.

De stad [als politieke gemeenschap; *cité*] kan zich slechts verlaten op het goede oordeel: op het oordeel van het gerechte [*juste*] dat een evenwichtige ('getemperde') en beredeneerde ('intelligente') reflectie mogelijk maakt. Het is ietwat onbenullig om dit te herhalen, maar het wordt al te gemakkelijk vergeten. Het hele westerse bouwwerk is gebouwd op deze menselijke autonomie. Men kan zelfs zeggen dat de lijn die het Westen scheidt van de rest van de wereld haar verdisconteert: in Aziatische of Afrikaanse vormen van wijsheid speelt er op diverse wijzen altijd iets anders dan autonomie. Er is een 'buiten' in relatie waarmee men moet weten hoe los te laten en te laten gaan. De westerse autonomie is om zo te zeggen archi-autonomisch: het *auto* (het door-zich, van-zich, in-zich, voor-zich) vormt de absolute vooronderstelling van haar politiek, haar ethiek, haar have en goed [*avoir*], en zelfs – in zekere zin – haar esthetiek.

3. In deze zin zou de filosofie na de automatie slechts de verwerkelijking zijn van de filosofie. De politiek bestaat dan als de zelfregulering [*autor gulation*] van een compositorisch geheel, dat de volkeren per tendens overstijgt en dat tegelijk de context vormt waarbinnen de volkeren en allerlei identitaire (communautaire) groeperingen hun autonomie gaan opeisen, desgevallend door het opnieuw activeren van religieuze verhoudingswijzen [*traits*] die in principe vreemd zijn aan de autonomie van een democratisch (zelfzelf besturend) volk.

In feite wordt de vooropgestelde autonomie van het westerse subject betwist en overtroffen door de autonomie van het technische en economische complex dat voortkomt uit de – sinds vijf eeuwen steeds meer autonome – ontwikkeling van de techno-wetenschappelijk en techno-economisch beheersing.

De filosofie weet zich dan buiten gebruik. De autonomie van het betreffende complex – dat tot voor kort 'vooruitgang' werd genoemd en tevens als 'emancipatie' werd aangeduid – voltooit nagenoeg, of qua tendens het filosofische programma van de rede [*raison*]. Dit is inderdaad wat er gebeurt: zonder voelbare breuk met de idee zelf van 'filosofie' zet zich de validering (zoals men vandaag zegt) door van het programma.

Dit laatste blijft echter programmatisch, wat op zich toch een probleem vormt: van wat zo sterk begeerd en nagestreefd werd als *Verwirklichung* van de wijsbegeerte, kan enkel werk gemaakt worden door het *weer op gang brengen* [*relance*] van het programma. Dat dit programma hier 'communistisch' kleurt en daar 'sociaaldemocratisch', dan wel elders nationaalconservatief wordt, verandert weinig aan de bepaling [*détermination*] van een redelijke en egalitaire maatschappij die vrijelijk een rationeel berekend welzijn consumeert.

In de ontwikkeling van de automatie zit er echter geen schijn van redelijkheid, aangezien datgene wat er de beginselen en doeleinden van leek aan te geven – onder de namen van de vooruitgang en emancipatie – niet langer valt

onder de aan gang zijnde automaticiteit.

Elke vooruitgang blijkt tegenwoordig gepaard te gaan met een moeilijkheid waarvan de sociale en morele inzet minstens even groot is als de verwachte verbetering. Dit geldt voor de vooruitgang op het gebied van de gezondheid, de verlenging van het leven, de organisatie van het werk, om nog maar te zwijgen van de interne samenhang van de maatschappij (op welke schaal dan ook), en van de culturele of – zo u wenst – spirituele kwaliteit van de inhouden van zowel de vormings- als de representatiestelsels die overal ter wereld gelden.

4. Als dat zo is dan wijzigt zich de vraag: is er eigenlijk wel een ‘na’ de automatie, en is deze laatste niet bezig met het opzetten van een – alles bijeen genomen – aprogrammatisch programma voor een niet-bestemde [*indéterminé*] groei van niet-gedefinieerde uitbreidingen van niet-doordachte verlengingen van de eigen zelfgenoegzaamheid [*autosuffisance*; autarkie], die al evenzeer verstoken is van enig aanwijsbaar doel?

Het is op dit punt dat de indrukwekkende massa zogenaamd ‘ecologische’ moeilijkheden een stop gaat opleggen [*coup d’arrêt*]. Deze stop betreft niet langer een sector of een aspect – waarnaar het woord ‘ecologie’ tot nu toe verwees – maar de mogelijkheid zelf van de voortzetting van de automatie. Minstens één beslissing kan niet automatisch zijn: de beslissing om de automatie verder te zetten, dan wel om ze een slag [*coup*] toe te dienen (of die een stilstand, een richtingverandering, dan wel een opschorting inhoudt, valt te bezien...).

Maar hoe kunnen we spreken van een beslissing? Van waaruit kan de wil en/of het verlangen – en dit wil ook zeggen de motiverende energie – voortkomen om de automatie een slag toe te dienen? Deze kracht kan enkel ontstaan van binnenuit de filosofie, die de zelfbevestiging [*autoaffirmation*] van de principiële autonomie zou opschorten.

De slag is reeds toegediend, niet in een enkele keer maar in verschillende fases die elkaar hebben opgevolgd van Kant tot Derrida. Doorheen deze geschiedenis – die loopt via Schelling, Hegel, Nietzsche, Kierkegaard, Heidegger, Bataille, Merleau-Ponty – kunnen we de voortgaande weg volgen die voert van de bevestiging van het niet-bestaan van een rationeel subject tot de onmogelijkheid van een *auto* dat zichzelf zou voortbrengen [*autoproducteur*] en dat niet noodzakelijkerwijs voorafgegaan zou worden door een archi-oorspronkelijke verandering die er tevens voor zou zorgen dat het *auto* zonder uiteindelijke vervulling [*assomption*] blijft.

Indien het gemakkelijk is om dit wegverloop [*tracé*] – deze groef, of dit nimmer sluitend [*toujours à vif*] litteken in het filosofische weefsel – te volgen, dan is het niet minder onvermijdelijk om een dubbele vaststelling te doen:

1. Aan dit filosofische wegverloop beantwoordt geen enkele praktische (ethische, politieke, spirituele...) respondent. Al keren de thema's van de ‘ander’ en het ‘gemene’ [*commun*] telkens weer terug onder diverse vormen die stuk voor stuk ontzag wekken, toch doet er zich in de algemene *praxis* geen mutatie

voor die vergelijkbaar is met die welke optrad door het ontstaan van het individu (van de persoon, van het subject).

2. Aangezien het wegverloop er weldegelijk is, zichtbaar en leesbaar, moet het wel een gebeurtenis, of een proces registreren dat daadwerkelijk heeft plaatsgevonden en dat zich verderzet. De filosofie vindt immers niets uit: wanneer de avond valt neemt ze de sporen op van de dag, zoals Hegel het had begrepen.

Wat is er dan gebeurd en wat gebeurt er? Wat is de effectiviteit van de dolende automatie van vandaag die bij elk voortgang die ze maakt haar autonomie tegelijkertijd versterkt en vernietigt?

Het is zeker niet de doeltreffendheid van de morele vooruitgang die de mensheid zou boeken, zoals de Verlichting had gedacht. Het is eerder de effectiviteit van een *overdracht van autonomie*, van het veronderstelde menselijke subject naar het daadwerkelijke subject, en dat is het programma van de automatie [*le programme automate*].

Nu draagt de filosofie sinds Hegel precies het heftige spoor [*trace vive*] van het ongemak, of zelfs de wonde die deze overdracht teweegbrengt. Als we in Freuds termen⁷ moeten zeggen dat het narcisme is verwond, dan moeten we ook zeggen dat deze kwetsuur het *ego* in de vorm van het *auto* treft, en niet in de vorm van het *ego existo*. Dit laatste – beschouwd *in statu nascendi* en niet in de uitgewerkte staat van het subject van autonome kennis – is immers niets anders dan de bevestiging van het alleen-zijn van de mens in de wereld (want ‘God’ lijdt er gezichtsverlies, als Hij er al niet sterft). De Cartesiaanse gebeurtenis (markant moment in de automatie-mutatie [*mutation automatique*]) is wezenlijk ambivalent, en de mens die alleen is in de wereld is ongetwijfeld ook degene die niet anders kan dan op den duur de genoegzaamheid van het *auto* te veranderen [*altérer*]. Dit is wat we van nu af aan kunnen beginnen te begrijpen.

Eén ding is zeker: het is niet mogelijk om de automatie, waarvan het proces door alle culturen heen trekt, te amenderen, te modificeren, of te corrigeren, net zomin als het mogelijk is om te beslissen over de verandering die de zelfexpansie [*autoexpansion*] ervan zou kunnen verstoren (zelfs al zou deze van elke vorm van geldige [*recevable*] ‘rede’ zijn verstoken). We kunnen ons niet beroepen op een goddelijke orde of een multicultureel denkbeeld, of op wat dan ook dat niet eerst zou voortkomen uit een zelfverandering [*autoaltération*] van de zelfexpansie zelf. Het is hoe dan ook geen kwestie van keuze en van ‘filosofische’ (theoretische, speculatieve) beslissing: het kan zich enkel voordoen in de praktische orde. Zoals de vervuiling of de verdwijning van de soorten...

Een opheldering van de atmosfeer, een inversie van de curve van het uitsterven... Of een verandering van de mensen... *En misschien is dit het wel dat is begonnen en dat ons zo van streek maakt*. Daarom moet het onze aandacht opeisen – welke de metamorfose of vernietiging ook zij waartoe onze verandering

leidt.

Noten:

¹ *Noot van de vertaler*: Ik dank Daniel Ross, voor het bezorgen van de originele versie; Francine Devriese en Paul Willemarck, voor hun suggesties en opmerkingen.

² *Noot van de vertaler*: Jean-Luc Nancy, ‘Automation, alteration’, transl. by Daniel Ross, *Philosophy Today. An International Journal of Contemporary Philosophy* 65/2 (March 2021), Special Issue: *Philosophy after Automation*, Guest ed.: Yuk Hui, pp. 235-240, DOI: 10.5840/philtoday2021414396 .

³ *Noot van de vertaler*: Met Benjamin H. Bratton kunnen we suggereren dat de *automatie* in haar technisch ontwerp staat voor een vorm van automatisering die ‘synthetic computation’ als generieke eigenschap heeft: automatie is computerverwerkende automatisering (Benjamin H. Bratton, *The Stack: On Software and Sovereignty*, Cambridge (Ma.) & London: Massachusetts Institute of Technology (2015), p. 198 en p. 424). Nancy geeft aan de term vooreerst een wijsgerige betekenis, als logica van de filosofie.

⁴ *Noot van de vertaler*: Nancy schrijft: ‘l’automation ne peut que tendre vers [...] la corrélation’; de automatie kan weinig anders beogen dan de correlatie / de automatie kan de correlatie enkel beogen.

⁵ *Noot van de vertaler*: In een tekst die op 15 juli 2021 gepubliceerd werd op de site van *Philosophy-World-Democracy* onder de citerende titel “La fin de la philosophie et la tâche de la pensée” merkt Nancy op dat ‘de verwerkelijking – van de zin, van het zijn, van de beginselen en doeleinden’ het hoofdbegrip vormt van de filosofie, die dan ook niet losgekoppeld kan worden van ‘de technogenese die de nieuwe Wereld voortbrengt’: ‘Het stichtend en groeibevorderend vermogen van de vordering (*exigence*) heeft geheel exact geleid tot de technische beschaving’ (<https://www.philosophy-world-democracy.org/la-fin-de-la-philosophie>). In een opstel dat hij schreef naar aanleiding van de publicatie van Heideggers *Überlegungen. Schwarze Hefte* (2014) wijst Nancy erop hoe Heidegger het lotsbestel van het Westen duidt in termen van een ‘aggravation de la métaphysique et son devenir technique et démocratique’: een intensivering die inbreuk pleegt, een toespitsing die desorganiseert, een doorontwikkeling die afbreekt, een continuering die erger maakt (Jean-Luc Nancy, *Banalité de Heidegger*, Parijs: Éditions Galilée (2015), p. 57).

⁶ *Plato verzameld werk Vierde deel: Phaedrus-De wetten-Epinomis*, vertaald door Drs. X. de Win, Antwerpen: De Nederlandsche boekhandel (1978), p.103. (Vertaling gewijzigd in functie van de vertaling; Nancy citeert zelf uit ‘de oude vertaling van Victor Cousin’ omdat hij zich niet wenst te mengen in actuele ‘debatten rond vertaalkwesties’.)

⁷ Ter herinnering: de drievoudige verwonding (*blesure*) die door Copernicus, Darwin, en Freud zelf zijn toegebracht.